

УДК 94(476)«1917»

М. Я. Сяменчык, доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры (БДТУ)

РЭФАРМАЦЫЙНЫЯ І РЭВАЛЮЦЫЙНЫЯ ЗМЭНЫ НА БЕЛАРУСІ (САКАВІК – КАСТРЫЧНІК 1917 Г.)

У публікацыі асвятляюцца змены ў дзяржаўным кіраванні Расійскай імперыі, выкліканыя перамогай узброенага паўстання ў Петраградзе 27 лютага 1917 г. Асаблівая ўвага надаецца абставінам фарміравання і зместу дзейнасці Часовага ўрада і яго органаў на месцах, у тым ліку на Беларусі. Паказваюцца эканамічныя і палітычныя змены, якія адбыліся на Беларусі ў выніку палітыкі Часовага ўрада і «рэвалюцыйнай дэмакратыі» з сакавіка да канца кастрычніка 1917 г.

In the article one can find analyses of the state governing changes of the Russian Empire, caused by the historical events in Petrograd on February 27, 1917. Special attention is paid to the activities of Provisional Government and its local authorities in Belarus. The author characterises attitude of different social groups and political grouping towards the ways solving actual state and social problems. Economic and political changes in Belarus resulting from the Provisional Government politics and «revolutionary democracy» in the end of October, 1917 are also given in the article.

Уводзіны. Гістарыяграфія савецкага часу не ўзбагацілася адмысловымі працамі, прысвечанымі пераўтварэнням у Расійскай імперыі пасля краху самаўладдзя. Амаль усе яны скіроўваліся на раскрыццё заканамернасцяў сацыялістычнай рэвалюцыі. Толькі ў пачатку 1990-х гг. самы аўтарытэтны расійскі навуковец П. В. Валабуеў прызнаў існаванне «рэфармісцкай альтэрнатывы Кастрычніку» [1, с. 159]. Не менш аўтарытэтны гісторык КПБ М. С. Сташкевіч заявіў, што «менавіта Кастрычнік» паклаў пачатак разбурэнню дэмакратыі ў краіне [2, с. 3].

Мяркуем, зараз існуюць спрыяльныя ўмовы для таго, каб прасачыць уздзеянне рэфармацыйных і рэвалюцыйных мерапрыемстваў на грамадска-палітычнае і гаспадарчае жыццё насельніцтва свабоднай ад германскай акупацыі Беларусі ў сакавіку – кастрычніку 1917 г.

Асноўная частка. 27 лютага 1917 г. у Петраградзе ў выніку ўзброенага паўстання царскі ўрад быў арыштаваны. Ядром арганізацыі новай улады зрабіліся ліберальныя дзеячы Дзяржаўнай думы. Створаны імі з удзелам прадстаўнікоў Петраградскага Савета Часовы камітэт Дзяржаўнай думы звярнуўся да вайсковага начальства, кіраўніцтва Земскага саюза і Саюза гарадоў, органаў самакіравання з заклікам да згуртавання, упарадкавання харчовага забеспячэння насельніцтва, арганізацыі грамадскіх камітэтаў і недапушчэння анархіі. Адпаведныя тэлеграмы атрымалі штаб Заходняга фронту, заходнефрантавыя камітэты Усерасійскіх Земскага і Гарадскога саюзаў, начальнікі чыгунак і іншых арганізацый [3, с. 16–19].

Магчымасць чарговай хвалі гвалту ў сталіцы і пагроза яго пашырэння на іншыя рэгіёны краіны падштурхнула думскіх дзеячаў да кансультацый з вышэйшым камандаваннем, а затым – і перагавораў з царом аб выхадзе з крызісу. Начальнік штаба Стаўкі генерал М. В. Аляксееў разам

з галоўнакамандуючымі франтамі выказалі значна большую зацікаўленасць лёсам арміі, чым манархіі. Пад іх уздзеяннем 1 сакавіка Мікалай II выказаў згоду на ўвядзенне «адказнага міністэрства», а назаўтра – і на адрачэнне ад трона.

Сіламі Часовага камітэта Дзяржаўнай думы, ЦК кадэцкай партыі і Бюро прагрэсіўнага блока [4, с. 7] былі прызначаны 12 міністраў «першага грамадскага кабінета» пад старшынствам Г. Я. Львова. Адпаведны Указ быў падпісаны Імператарам 2 сакавіка да свайго адрачэння.

Пасля скасавання самадзяржаўнага рэжыму новы ўрад засяродзіў у сваіх руках вышэйшую выканаўчую і заканадаўчую ўладу ў краіне. Па гэтай прычыне замест «Савета Міністраў» ён прыняў назву Часовага ўрада.

Да ночы 2 сакавіка была зацверджана «Дэкларацыя Часовага ўрада аб яго складзе і задачах». У ліку апошніх абвешчаліся: амністыя па палітычных і рэлігійных справах, палітычныя свабоды з іх распаўсюджаннем на вайскоўцаў, скасаванне ўсіх сацыяльных абмежаванняў, замена паліцыі народнай міліцыяй, выбары ў органы самакіравання на дэмакратычных пачатках. У ліку іншых задач дэкларавалася падрыхтоўка да склікання Устаноўчага сходу, на які ўскладалася ўсталяванне формы кіравання краінай і яе канстытуцыя.

Абвешчаныя ў абнародаванай 3 сакавіка 1917 г. Дэкларацыі «рэформы і мерапрыемствы» сталі неадкладна ажыццяўляцца ў краіне, у тым ліку на Беларусі. Пад кіраўніцтвам камітэтаў грамадскай бяспекі адбывалася раззбраенне паліцыі і жандараў, святкаванне Дня Свабоды, скасаванне цензуры і царскай атрыбутыкі. У кантакце з камітэтамі дзейнічалі ваенныя ўлады, Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў, прафсаюзы і інш.

Важнейшым укладам урада ў барацьбу з рудыментамі царызму сталі: загад аб вызваленні

зняволенных, скасаванне смяротнай кары, ліквідацыя дыскрымінацыйных законаў у дачыненні яўрэяў і многае іншае. На Беларусі на сакавіцкім этапе ўсталявання новага ладу выкарыстання рэвалюцыйных захадаў практычна не спатрэбілася. Нават губернатары віталі Новы ўрад, выказвалі гатоўнасць працы на чале з ім і прасілі далейшых інструкцый [5].

З адрачэннем Мікалая II ад трона салдаты і афіцэры вызваліліся ад дадзенай яму прысягі, таму важнейшай палітычнай і грамадскай акцыяй, скіраванай на ўмацаванне новага ладу, з'явілася прывядзенне вайскоўцаў да прысягі на вернасць Часоваму ўраду. Масавыя маніфестацыі ў гонар перамогі над самаўладдзем, акрамя іншага, мусілі азначаць, што рэвалюцыя завершана і ўся энергія павінна быць скіравана на ўмацаванне яе заваёў, і ў першую чаргу – на падтрымку новага ўрада як гаранта ажыццяўлення дэмакратычных свабод і склікання Устаноўчага сходу [6].

Без парушэння прэрагатывы будучага Усерасійскага парламента на ажыццяўленне важнейшых мерапрыемстваў, якія б адпавядалі карэнным інтарэсам расійскага грамадства, Часовы ўрад тым не менш палічыў сваім абавязкам арганізаваць адпаведную падрыхтоўчую працу. У палітычнай сферы, акрамя іншага, узнікла патрэба ў рэфармаванні органаў мясцовай выканаўчай улады і самакіравання, пабудове ўзброеных сіл на новых пачатках; у сферы эканамічнай – ліквідацыі харчовай напружанасці, прадухіленні ўзрастання аграрнага руху, недапушчэнні выступленняў рабочых на абарончых прадпрыемствах і інш. Усе азначаныя і іншыя мерапрыемствы мусілі ажыццяўляцца ў шчыльнай звязцы з падтрыманым народам курсам на працяг вайны да заключэння ганаровага міру.

Пасля скасавання інстытута губернатараў і перадачы іх паўнамоцтваў урадавым камісарам у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях на гэтыя пасады былі прызначаны старшыні губернскіх земскіх упраў, адпаведна, М. Л. Карташоў, В. А. Судзілоўскі і Б. М. Самойленка [3, с. 28]. На працягу сакавіка павятовая ўлада перадавалася ад земскіх начальнікаў да камісараў, прызначаных з ліку павятовых земскіх старшын. Часткай і апорай губернскіх і павятовых камісарыятаў да сярэдзіны лета з'яўляліся гарадскія камітэты грамадскай бяспекі.

Земскія і гарадскія самакіраванні актыўна папаўняліся прадстаўнікамі «дэмакратычных элементаў» з ліку левых партый, Саветаў, прафсаюзаў, а таксама нацыянальных груп. У валасцах пачалася падрыхтоўка да выбараў усесаюльных органаў выканаўчай улады – валасных камітэтаў замест сялянскіх па складзе ўпраў.

У эканамічнай сферы першаступенную ўвагу ўрада прыцягнула неабходнасць упарадкавання харчовай справы. Яго пастановы аб заснаванні харчовых камітэтаў (3 сакавіка), перадачы хлеба ў распараджэнне дзяржавы (25 сакавіка) і «Аб ахове пасеваў» (11 красавіка) выклікалі падтрымку ўсяго грамадства. Так, беларускае сялянства абавязалася захоўваць «хлебную манаполію» і спрыяць дзяржаўным нарыхтоўкам прадуктаў [7, с. 18–20].

У мэтах прадухілення пашырэння сялянскага руху Часовы ўрад акрэсліў сваю палітыку ў аграрным пытанні. 21 красавіка Міністэрства земляробства выдала пастанову аб заснаванні сеткі зямельных камітэтаў: ад Галоўнага да валасных, якім ставілася ў абавязак вырашэнне зямельных спрэчак і падрыхтоўка да аграрнай рэформы. З канца мая ім было нададзена права распараджэння незасеянымі палямі і нагляду за выкарыстаннем лясных рэсурсаў.

Удзельнікі першых сялянскіх сходаў і з'ездаў пагадзіліся з адтэрміноўкай аграрнай рэформы да Устаноўчага сходу і пад наглядом зямельных камітэтаў заняліся ўлікам усіх ворных зямель, сенажацей, пашы і лясных угоддзяў.

Часовы ўрад таксама ўсведамляў неабходнасць паляпшэння становішча рабочага класу. Пасля таго як ваенны міністр А. І. Гучкоў увёў на ўсіх дзяржаўных абарончых прадпрыемствах 8-гадзінны працоўны дзень, такі пародак зрабіўся нормай і для прыватных прадпрыемстваў [8, с. 157]. Надалей вырашэнне рабочага пытання Міністэрства працы пры ўдзеле прафсаюзаў набыло станоўчую дынаміку. А на пераважнай большасці прадпрыемстваў Беларусі ўсталяванне 8-гадзіннага працоўнага дня адбылося адносна хутка і бесканфліктна.

Нягледзячы на звяржэнне самаўладдзя, яго ваенная палітыка ў 1917 г., па сутнасці, заставалася нязменнай: у саюзе з Антантай вызваліць ад акупантаў усе расійскія землі і дамагчыся ганаровага міру. Лозунг «Вайна да перамогі!» значнай папулярнасцю ў насельніцтва Беларусі не карыстаўся. Сама расійская армія, нават нягледзячы на прынесеную Часоваму ўраду прысягу, адчувала патрэбу ў рэфармаванні. Ужо на пачатку сакавіка А. Гучкоў выступіў за выкараненне з яе царскіх перажыткаў і наданне салдатам «правоў, прадастаўленых усім грамадзянам». Велізарны ўплыў на дэмакратызацыю арміі аказаў Петраградскі Савет, які ў сваім «Загадзе № 1» заклікаў салдат да стварэння ўласных камітэтаў, у палітычным плане не залежных ад камандзіраў [9, с. 33]. Адным з вынікаў распачатай дэмакратызацыі стала ўзнікненне 16 красавіка ў Мінску магутнай грамадска-палітычнай арганізацыі – Заходнефронтавога камітэта, – якая гарантавала Часоваму ўраду сваю падтрымку [3, с. 78].

Такім чынам, вясной 1917 г. у выніку дзейнасці Часовага ўрада ва ўсіх сферах жыцця расійскага грамадства, у тым ліку жыхароў прыфрантавой Беларусі, адбыліся істотныя змены, галоўным чынам, палітычнага характару, якія стваралі перспектывы негвалтоўнага, дэмакратычнага вырашэння ўсіх зладзённых праблем. Узнікшыя рэвалюцыйным шляхам Саветы дапамагалі ўсталёўваць новы лад на месцах і ўрадавую ўладу не аспрэчвалі. Мэтазгоднасць склікання Усерасійскага парламента ставілася ў залежнасць ад паспяховасці ваенных дзеянняў Антанты супраць аўстра-германскіх войск.

Між тым, змены, якія адбываліся ў краіне пасля Лютаўскай рэвалюцыі, былі выкліканы не толькі рэформамі ўрада. Пэўная іх частка была абумоўлена дзейнасцю так званай «рэвалюцыйнай дэмакратыі» ў асобе левых партый, Саветаў, салдацкіх камітэтаў і інш. З моманту афармлення Петраградскага Савета, а затым Выканкама Усерасійскага з'езда сялянскіх дэпутатаў і ЦВК Усерасійскага з'езда Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў яна, гэтая дзейнасць, пайшла ў рэчышчы праграм сацыялістычных партый, што не заўсёды адпавядала аб'ектыўным патрэбам усяго грамадства. Так, з вяртаннем У. І. Леніна з эміграцыі рэзка ўзмацнілася крытыка Часовага ўрада як «буржуазнага». Класавыя падыходы ў адносінах да ўлады распаўсюдзіліся і на Беларусь. Так, у маі – чэрвені камісары, рэкрутаваныя з земскіх старшын, пад уплывам Саветаў сялянскіх дэпутатаў саступілі месца дэмакратычным абраннікам. 20 ліпеня дэлегаты з'езда Саветаў Магілёўскай губерні па палітычных матывах прымуслі падаць у адстаўку губернскага камісара М. М. Друцкага-Сакалінскага [3, с. 118].

Пасля перамогі на выбарах у гарадскія думы, валасныя і павятовыя земствы кандыдатаў «рэвалюцыйнай дэмакратыі» ва ўладнай структуры сталі дамінаваць эсэры, меншавікі і бундаўцы. Завяршэнне фарміравання сістэмы ўлады звязвалася са скліканнем Устаноўчага сходу.

3 мая – чэрвеня распачатая ўрадам падрыхтоўка да аграрнай рэформы стала выходзіць з-пад яго кантролю. «Чакалася, – пісаў А. Ф. Керанскі, – што да восені зямельныя камітэты скончаць падрыхтоўчую працу і ўрад унясе законпраект аб зямельнай рэформе на зацвярджэнне Устаноўчага сходу» [8, с. 157]. Але наданне зямельным камітэтам права ўліку зямлі і распараджэння ёю ператварыла ўсіх іх – ад Галоўнага да валаснога – у сродак паступовага ажыццяўлення эсэрамі сваёй аграрнай палітыкі. Характэрна тое, што набіраўшы сілу захопны сялянскі рух быў не столькі стыхійным, колькі арганізаваным менавіта зямельнымі камітэтамі. Таму паспрыяў і сам міністр земляробства эсэр

В. М. Чарноў, які ўнёс на разгляд урада да 10 законапраектаў у духу партыйнай аграрнай праграмы [10, с. 679]. Да гэтага часу на Беларусі дзейнічалі зямельныя камітэты ў сваёй масе на чале з эсэрамі. Змест і рэалізацыя пастановаў Часовага ўрада ад 30 мая, 12 і 16 ліпеня, 10 кастрычніка сведчылі пра ўжо распачатую аграрную рэформу, якая на месцах у значнай ступені ажыццяўлялася гвалтоўным спосабам [7, с. 15].

Спраба ўрада і яго органаў на месцах наладзіць харчовае забеспячэнне арміі і гарадскога насельніцтва таксама сутыкнулася з істотнымі цяжкасцямі. Так, вясной харчовым камітэтам у цэлым удалося здзейсніць нарыхтоўкі хлеба і фуражу мінулагадняга запасу па так званым «цвёрдым кошце», але прадаваць па ім прадукты новага ўраджаю сяляне адмаўляліся. Сваё нежаданне яны тлумачылі адсутнасцю «цвёрдага кошту» на прамысловыя прадукты – прылады працы, мануфактуру, газ і г. д. Сітуацыю пагаршалі перабоі паставак прадуктаў (крупы, цукру, мукі) з паўднёвых губерняў краіны і недарод асобных збожжавых культур.

Жнівеньскае павышэнне закупачных коштаў толькі пагоршыла справу, бо зараз сялянства зусім перапыніла продаж хлеба дзяржаве ў спадзяванні на чарговыя павышэнні. Адначасова хлебаробы імкнуліся прадаць сваю прадукцыю гандлярам па рыначным кошце або перагнаць частку збожжа на самагон, продаж якога даваў ім асабліва вялікі прыбытак. З надыходам восені дзяржаўная «хлебная манаполія» заставалася толькі на паперы, а гарады, мястэчкі, армія, бежанскія арганізацыі і іншыя спажываўцы сельскагаспадарчай прадукцыі сталі адчуваць іх востры недахоп [11].

У маі сталі выяўляць сябе пралікі ўрада ў сферы рэфармавання арміі. Насуперак патрабаванням прафесійных вайскоўцаў аб недапушчэнні ў армію «палітыкі» партыйныя арганізацыі легалізавалі сваю дзейнасць нават на фронце. Інстытуцыялізацыя салдацкіх камітэтаў значна абмежавала ўладу камандзіра, а ў дадатак да таго падпісаная ваенным міністрам А. Керанскім «Дэкларацыя аб правах салдата-грамадзяніна» [3, с. 81] падрывала аўтарытэт афіцэра. Насуперак шчырым жаданням рэфарматараў узяць баяздольнасць «рэвалюцыйнай» арміі тых, хто жадаў ваяваць, рабілася ўсё менш. Невыпадкова летняе наступленне рускай арміі скончылася поўным правалам. Нарэшце, справакаваны А. Керанскім мяцеж Л. Карнілава яшчэ больш узмацніў недавер салдат да кадравых афіцэраў і пагоршыў баяздольнасць узброеных сіл. Новы ваенны міністр А. Вярхоўскі лічыў, што «без навядзення парадку ў арміі і пераадолення анархіі ў войсках ёсць небяспека з'яўлення

новага авантурыста, але больш удалага, чым Карнілаў» [12, с. 234].

Заклучэнне. Пагроза ўсталявання ваеннай дыктатуры актывізавала рэфармацыйны працэс. І верасня абвешчалася ўсталяванне ў Расіі рэспубліканскага ладу. 21 верасня быў створаны Савет Рэспублікі – Перадпарламент. А чарговы кабінет Часовага ўрада нарэшце абвясціў аб падрыхтоўцы да выбараў ва Устаноўчы сход [13]. На трох беларускіх і адной заходнефрантавой акругах таксама пачалася перадвыбарчая кампанія. У агітацыйна-прапагандысцкіх матэрыялах асноўнай масы яе ўдзельнікаў дамінавалі спадзяванні на заканадаўчае вырашэнне Устаноўчым сходам усіх дзяржаўных і грамадскіх патрэб, у тым ліку ўсталяванне моцнай і аўтарытэтай улады, заключэнне дэмакратычнага міру, ліквідацыя памешчыцкага землеўладання і інш. Паралельныя заклікі бальшавікоў Беларусі да рабочых і салдат абіраць дэлегатаў на II Усерасійскі з’езд Саветаў асаблівага поспеху не мелі. Што датычыць сялянскіх Саветаў, якія згуртоўвалі вакол сябе ўсю масу вясковых жыхароў, то яны наогул адмовіліся ад усялякай актыўнасці, якая магла б пашкодзіць выбарам ва Устаноўчы сход [3, с. 156].

Такім чынам, з пачатку Лютаўскай рэвалюцыі рэфармацыйны шлях вырашэння ўсіх наспелых праблем быў прызнаны адзіна правільным асноўнай масай расійскага грамадства, у тым ліку і на Беларусі. Нягледзячы на пагаршэнне сацыяльна-эканамічнага становішча ў краіне, узрастанне анархічных працэсаў на фронце і ў тыле, зніжэнне аўтарытэту Часовага ўрада, грамадзяне рэспублікі ўсведамлялі пагрозу страты дэмакратычных заваёў, небяспеку грамадзянскай вайны і звязвалі свае спадзяванні на пераадоленне крызісу, галоўным чынам, з Устаноўчым сходам.

Літаратура

1. Волобуев, П. В. К вопросу об альтернативности исторического развития России в 1917 году (о крахе реформистской альтернативы Октябрьской революции) // Неопубликованные работы.

Воспоминания. Статьи / П. В. Волобуев. – М.: Наука, 2000. – 509 с.

2. Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции: в 3 ч. – Гомель, 1993. – Ч. I. Политические партии России. – 184 с.

3. Сяменчык, М. Я. Грамадска-палітычнае жыццё на Беларусі ў перыяд Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыі (сакавік 1917 – сакавік 1918 гг.): у 2 ч. / М. Я. Сяменчык. – Мінск: БДПУ, 2001. – Ч. I. Грамадска-палітычнае жыццё ва ўмовах дэмакратычнага рэжыму. – 200 с.

4. Архив новейшей истории России. Серия «Публикации» // Журналы заседаний Временного правительства: Март – октябрь 1917 года: в 4 т. / отв. ред. тома Б. Ф. Додонов; сост.: Е. Д. Гринько, О. В. Лавинская. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. – Том 1. Март – апрель 1917 года. – 448 с.

5. Минский голос. – 1917. – 5 марта; Витебский вестник. – 1917. – 5 марта; Могилевский вестник. – 1917. – 16 марта.

6. Известия Минского Совета. – 1917. – 10 марта.

7. Рыжанкоў, І. М. Сялянства Беларусі ў вырашэнні грамадска-палітычных і эканамічных праблем (сакавік – кастрычнік 1917 г.): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / І. М. Рыжанкоў. – Мінск, БДТУ, 2006. – 25 с.

8. Керенский, А. Ф. Россия на историческом повороте: мемуары / А. Ф. Керенский. – М.: Республика, 1993. – 383 с.

9. Сяменчык, М. Я. Наступальная кампанія рускай арміі 1917 года ў лесе Лютаўскай рэвалюцыі / М. Я. Сяменчык // Труды БГТУ. – 2011. – № 5: История, философия, филология. – С. 33–35.

10. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века: энциклопедия. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1996. – 872 с.

11. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 30 сент.

12. Злоказов, Г. И. Меньшевистско-эсеровский ВЦИК Советов в 1917 году / Г. И. Злоказов. – М.: Наука, 1997. – 336 с.

13. Фронт. – 1917. – 28 сент.

Паступіла 13.03.2012